

видећи свет као неку вишу стаменост хармонијске целине упркос немиру и тамним облацима нашег савременог доба. Толико лепоте на једном месту, као што је то Варна или француска лука и град Сет на Азурној обали, уздиже песника и саму песничку реч ка небу и наглашава раскош лирске слике у прозаиди „Морска градина”. Песма „Аргонаути”, узбудљивом реминисценцијом древности медитеранске културе, песника незаобилазно води и ка врхунским стиховима Сефериса и Кавафија, острашћених песника јужних мора и медитеранске културе.

Гласове ведрине, песничку књигу Мића Цвијетића, памтићемо понајпре као апотеозу овоме свету и поезији, са једним готово религиозним осећањем захвалности. И шта год да је чисто песништво, оно је особитост личне енергије речи, која долази из прамења тренутка екстазе. Можда само да нам укаже на нешто важно – да је свет диван дар, испуњен такође окуптношћу и злом. Али, и поред тога, још увек диван.

Милуника МИТРОВИЋ

ИВО АНДРИЋ ИЗ ГЕРМАН(И)С(ТИЧ)КЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Слободан Грубачић, *Звона Иве Андрића*, Службени гласник, Београд 2020; Михаел Мартенс, *У њожару свејова. Иво Андрић – један евројски живој: биографија*, превела с немачког Valeria Fröhlich, Лагуна, Београд 2020

У размаку од свега неколико седмица појавиле су се првих мјесеци 2020. године двије књиге о животу и дјелу Иве Андрића. Ријеч је о компаративној студији Слободана Грубачића *Звона Иве Андрића* и биографској монографији Михаела Мартенса *У њожару свејова*, поднасловљеној *Иво Андрић – један евројски живој*. Те двије књиге осим очигледне тематске подударности спаја и извјесна компатибилност ауторских визиура, будући да је аутор прве угледни српски германиста Слободан Грубачић, а друге Михаел Мартенс, њемачки новинар са дугогодишњим професионалним интересовањем за српску културу и уопште овдашње теме. Ријечју, готово истовремено појављују се дјела која опус српског нобеловца сагледавају у озрачју једне западноевропске, герман(и)с(тич)ке перспективе.

Синхроност публикавања резултата ова два изнутра сагласна и међусобно допуњујућа истраживања с једне стране одаје утисак подвучене црте испод вишегодишњег историографског, књижевног, кинематографског и разних других интересовања за Андрићев дубоко амбивалентан однос однос према једној земљи и њеној култури, о којој је у својим *Свескама* са помало некарактеристично емфатичном интонацијом

изрекао: „Немци и Немачка! То је највећа мука мога живота, слом који може значити у човековој судбини или прекретницу или смрт.” С друге стране, она можда назначава смјер будућих проучавања, која ће се више кретати ка упоредним интерпретацијама Андрићевог дјела и националне литературе на чијем престољу сједи Гете, као најпомињанији аутор у поменутих пишчевим биљежницама (чак испред Његоша и Вука!), а коју је у двадесетом вијеку до највиших висина довео Томас Ман, један од Андрићевих неприкосновених списатељских узора.

* * *

Крећући се трагом мотивског комплекса *звона*, како је и самим насловом сугерисано, Грубачић је развио интерпретацију једне мисаоне нити Андрићеве прозе која његов стваралачки сензибилитет и поглед на свијет повезује са тројицом великих аутора њемачког језика – Томасом Маном, Р. М. Рилкеом и Францом Кафком. Звонско као други најзначајни симбол Андрићевог дјела, како је то још прије готово три деценије у *Књизи о Андрићу* (1992) истакао Предраг Палавестра, према Грубачићевом мишљењу „иде у ред оних најважнијих, иако много упадљивијих симбола, као што су мостови, лепота и сунце” (58). Грубачић као једно од полазишта својих истраживања узима фасциклу из пишчеве оставштине, сачувану у „Личном фонду Иве Андрића” Архива САНУ под редним бројем 444, са насловом „Звона”, у којој су ауторовом руком прикупљени исписи, новински исјечци, часописи, брошуре и писма „која се баве њиховом историјом” (17). Разложно прихватајући тај књижевноисторијски документ као подстицајну, чак обавезујућу смјерницу, Грубачић анализира најмаркантнија мјеста пишчевог прозног опуса која се експлицитно баве звоном и његовом комплексном историјском, религијско-метафизичком, естетском и другом симболиком. Аутор у њима уочава „анимистички стил, људске особине приписане металу” (35) и изводи да та „Андрићева централна митологема” има специфичну тежину, чак „већу од оне коју за Гетеа има слика дуге” (40). То је путања Грубачићевог херменеутичког лука: она полази од документа, преко иманентне анализе умјетничког текста, да би завршила у паралели са неким од њемачких узора, односно њемачких пандана Андрићевом поетичком свјетоназору. Аутор продубљује свој увид закључком да *брујање звона* у Андрићевој прози представља, заправо, еманацију пишчевих на умјетнички начин изражених метафизичких предосјећања: „Очигледно је да постоји и неко непостојеће звоно, имагинарно али не мање аутентично – звоно у које верује један Иво Андрић. Звонско које постаје знак поетске мистике” (52).

Друга половина студије припада интерпретативним паралелама са конкретним писцима, односно дјелима њемачке књижевности. Дјелимично

напуштајући константу симболике звона у Андрићевом опусу праћену у прва два поглавља студије, која ће се само мјестимично пројављивати у преостала два, Грубачић даје занимљив поглед на двојицу писаца који се могу из више аналитичких углова самјеравати, а нарочито када је ријеч о њиховим ремек-дјелима, каква су *Чаробни бреџ* и *Проклећа авлија*. Мада је и научној и читалачкој јавности добро позната Андрићева књижевна везаност за Мана, коју је у више наврата неувијено испољавао, компарација поменутих романа може на први поглед бити у најмању руку зачудна, с обзиром на све њихове различитости почевши од хронотопа, ликова, атмосфере, идејних импликација, па све до физичког критеријума опсежности самих текстова. Међутим, сродност *Чаробног бреџа* и *Проклеће авлије* Грубачић открива у њиховом генолошком, дакле, структурно посматрано, суштинском карактеру, оличеном у обостраном ослањању на традицију *билдунџсромана* (што је још једна директна и дубока веза са Гетеом). Иако за Манов роман несумњиво пресуднија, та традиција снажно је присутна и код Андрића и она је прецизно детектована и аргументовано предочена:

Шире гледано, историја младића из Смирне заправо је минијатурни образовни роман. У њему се не говори само о временима у којима данас нико разуман не би добровољно живео. О временима која су неки људи могли преживети само бежањем у спекулацију, музику или – у писање. Ако им је било дато. Па и кад им је било дато, као што је ту срећу имао патрицијски син Ђамил, нека истовремено стакласта и тешка атмосфера надвила би се над пејзажом његовог духовног света. Нека тамна коб угрозила би његов мир и спокојство. Нико не ужива тако непомућену срећу да се не би морао борити са њеном несталношћу (91).

Осим што је карактеристичан узорак Грубачићевог писма у добром споју књижевноисториографског и научноесејистичког дискурса, овај одломак откривалачки доказује Андрићеву умјетничку сувереност, којом је у средишњој епизоди његовог кратког романа кондензован конститутивни чинилац у развоју једног од главних наследника епске форме западноевропске литературе – образовног романа. Грубачићев продубљени увид, поред самосталне вриједности нијансираног аналитичког продора у дјело једног писца, снажан је подстицај даљим компаративним изучавањима на релацији Иво Андрић – Томас Ман, будући да у несагледивој литератури о Андрићевом дјелу исувише дуго недостаје темељна студија о односу *Проклеће авлије* и дјела тек наизглед са њом несамјерљивијег него што је то *Чаробни бреџ* – романа *Јосиф и његова браћа* – чију је интертекстуалну везу такође још прије скоро тридесет година назначио Иво Тартаља у свом *Пућу њоред знакова* (1991).

Завршни одјељак сапоставља опусе Андрића, Рилкеа и Кафке, откривајући њихову поетичку сродност у смислу умјетничке репрезентације

стварности као циркуске арене. У нешто разуђенијем интерпретативном хоризонту, који се слободно креће међу формално разноликим текстовима тројице аутора и успоставља понекад можда исувише слободне подударности, *circus mundi* ипак се појављује као несумњива константа, било да је ријеч о приказаној *сйварносйи*, било о унутрашњем свијету јунака анализираних текстова, односно њихових фрагмената. Живот као привид, опсјена, па у назначеном метафоричком свјетлу и мађионичарски трик, појављује се код Андрићевих јунака у *мађновењу*, које је, сматра Грубачић, „слично Кафки и Рилкеу, ударни емоционални доживљај” (147). Проналазећи у низу сентенци, одломака, поетских слика на такав начин обојену умјетничку мисаоност, аутор је Андрића – речено у духу његове тезе – уз нешто херменеутичке акробатике смјестио између писаца који му нису толико блиски колико то Томас Ман несумњиво јесте. У сваком случају, поглед са завршне тачке ка почетку књиге обухвата доследан и посвећен напор да се понорније сагледа и анализира неисцрпни Андрићев опус, нарочито у његовој корелативности са њемачком књижевном традицијом. У том смислу замјерка би се могла упутити наслову књиге, који испрва сугерише тематски суженију перспективу и постојанију аналитичку концентрацију на насловни мотив током свих поглавља студије. Добронамјеран читалац ипак ће закључити да није добио нешто *друго* од оног што му је обећано, већ нешто *више* од оног што је очекивао.

* * *

Мартенс је, према властитим ријечима из „Предговора српском издању”, своју књигу намијенио читаоцима „земаља немачког говорног подручја (и касније можда и других говорних подручја)”, а она је замишљена као „покушај приближавања једном човеку и једном добу” (9). Те уводне напомене истичу двије битне карактеристике Мартенсове биографије: она је Андрићев животопис из једне „спољашње” перспективе, за разлику од природно претежног броја сличних истраживања домаће (књижевне) историографије, док је, истовремено, истраживачки поглед упућен преко пишчевог рамена у дубину његове епохе. Није, стога, случајно што Мартенс у истом, уводном дијелу српског издања истиче посебан значај двоје Андрићевих биографа за сопствена истраживања: Жанете Ђукић Перишић, ауторке до сада најобимније Андрићеве биографије *Писац и њрича* (2012) и Душана Глишовића, германисте који се најисцрпније бавио Андрићевим „берлинским годинама” у књизи *Иво Андрић, Краљевина Југославија и Трећи рајх* (2012). Мартенс је, наиме, у свом *Пожару свейова* настојао да споји обухватност слике пишчевог живота са посебним интересовањем за његово мјесто у динамичној историји XX вијека, посебно се занимајући управо за врхунац Андрићеве

дипломатске каријере „изванредног посланика и опуномоћеног министра” у Берлину.

У једном интересантном интервјуу који је дао овдашњим медијима Мартенс је истакао разлоге таквог свог приступа: незадовољан чињеницом да се у Аустрији и Њемачкој, чак и међу студентима славистике, недовољно чита и познаје Андрић, писац пресудно обиљежен историјским наслијеђем земље свог поријекла, али и сам дубоко уплетен у историјске догађаје више од многих других значајних писаца XX стољећа (Мартенс истиче Нобелове лауреате), одлучио се на напор овакве врсте. Резултати тог истраживања су, међутим, добродошли не само (западно)европској публици већ и регионалној јавности, у којој се посљедњих година све заостреније полемисало о Андрићевом лику и дјелу. Мартенс је, уз неколико неминовних, не сасвим ситних недостатака, написао садржајну и у извјесном смислу непристрасну књигу (а о Андрићу се често писало са различитом врстом појачаних осјећања), која с једне стране синтетизује досадашња знања о великом писцу, а с друге допуњује поједина затамњена мјеста његове биографије, односно освјетљава их из једне нове перспективе.

Мада писана научно-популарно, без апарата о непосредном коришћењу документације и литературе, Мартенсова студија о Андрићевој биографији заснована је на завидном познавању досадашњих проучавања тог писца, али и на новопронађеној документацији у различитим архивима и другим изворима. Мартенс је углавном одговорио самонаметнутом задатку: његова књига може представљати увод у Андрићев животопис, а истовремено бити путоказ ка помнијем или специфичнијем упознавању са његовим животом и дјелом. Као искусан новинар, али и прозни писац (роман *У њојрази за јунаком* објављен је на српском језику 2013), Мартенс је исприповиједао Андрићеву биографију са способношћу да унесе живост у некада опскуран а некад двосмислен историјски, односно биографски податак. Иако стилски распричана, Мартенсова књига о Андрићевом животу није од амбициозне публицистике постала псеудолитература, што је увијек опасност која вреба једног животописца, већ биографија у строгом значењу те ријечи.

Један од квалитета Мартенсове књиге који треба истаћи јесте ауторово добро познавање Андрићевог књижевног рада. Неке од важних појединости пишчеве биографије Мартенс ће проницљиво проналазити у Андрићевим приповјеткама, романима и записима, као маскиране аутобиографске податке. Тако је већ на самом почетку у приповјечи „Бифе Титаник” учео предисторију Стјепана Ковића као потенцијално литерарно транспоновану породичну повијест самог писца (24). Једнако је интригантна, а исто толико вјероватна претпоставка о вези Андрићевог мјеста становања и могућности да током рата из свог стана у Призренској улици посматра жељезничку станицу и заробљенике упућене ка

неком од нацистичких логора са ријечима пишевог јунака Алихоџе, које изражавају злокобну слутњу о градњи железнице у Вишеграду (172). Крећући се кроз пишев живот, аутор књиге *У њошару свейвова* води читаоца кроз његов литерарни опус, улазећи дубље у конкретне текстове када се за то створи потреба и пружи одговарајућа прилика.

Друга важна одлика ове биографије је ауторова истраживачка и списатељска објективност: слика о Андрићу није ни црна ни бијела, каква је у немалом броју досадашњих текстова најразличитије врсте и провенијенције о српском нобеловцу неријетко била. Андрић се појављује пред читаоцем са свим својим стваралачким и људским врлинама, али и са појединим карактерним цртама које тешко да би се могле означити узорним. Мартенс, с једне стране, приказује Андрића као младог револуционара и одушевљеног патриоту током Великог рата и као доследног носиоца грађанске храбрости у годинама нацистичке окупације, али и као „опортунисту” (277) пред комунистичким режимом, у чијем је систему осим једне врсте кетмана писац знао да испољи селективну солидарност са иностраним интелектуалцима који страдају од тоталитарних власти, за разлику од оних који су трпјели различите врсте опресије у социјалистичкој Југославији (261). Тако је створена доста рељефна слика једне вишеструко интересантне личности, подједнако на моралној вертикали вучене по блату колико и дизане у звијезде са увијек истом списатељском вјером у властиту непогрешивост, пропорционалну растојању од стварне истине о пишевом животу и дјелу.

У том смислу, као већ дуги низ година незаобилазно на андрићолошком репертоару, нашло се у великој мјери конструисано и злоупотребљавано питање пишевог односа према босанским муслиманима и исламу. Настojeћи да непристрасно сагледа и Андрићев живот и његову литературу, Мартенс је, својим погледом „спољашњег” посматрача, кога за Андрића вежу прије свега читалачке симпатије, о том питању изрекао у пишевом дјелу утемељен, а аналитички недвосмислен суд:

Да ли је у својим књигама створио „атмосферу турске кривице” и дифамирао ислам као извор зла? Сигурно је да ће, ко буде тражио, у Андрићевом делу наћи много приказа ужасног насиља које муслимани врше над хришћанима. Али наћи ће се исто тако и примери грозота католичких Хрвата и православних Срба. Андрић једноставно нема позитивну слику о томе како се људи на власти опходе према онима који немају моћ: „Људи су ту само да муче и убијају један другог, тако је одувек било и биће заувек” – ову реченицу, коју је Фридел у *Културној историји новоџ доба* приписао Гетеу, Андрић је себи забележио. Пошто се велики део његових прича одиграва у време када су „Турци” владали Балканом, његова негативна слика људи односи се нарочито на приказивање муслимана – јер они имају највећу моћ а тиме и највише могућности да чине зло (169).

Антиандрићевска кампања, коју је до сада критички најуспјелије разобличио Зоран Милутиновић у *Бици за прошлост* (2018) – изненађује одсуство тог наслова на Мартенсовом попису литературе – добила је и у његовој књизи снажну и увјерљиву контрааргументацију, која прије-чи даљи пут колико идеолошки острашћеном, толико и књижевнотео-ријски нефундираном говору о једном опусу, утемељеном на највишим хуманистичким вриједностима.

Посебно заинтересован за Андрићеве берлинске године, Мартенс је са несвакидашњом пажњом и исцрпношћу, доносећи неке нове податке о пишчевим дипломатским данима у престоници Трећег рајха, приказао тај период његовог живота. Видимо Андрића у познатим епизодама његове биографије: како предаје акредитиве Адолфу Хитлеру и након тога двије године води двоструки живот надзираног дипломате, који је принуђен да хвали актуелну власт и увјерава је о југословенско-њемачком пријатељству, док у својим биљежницама оставља трагове личне згрожености и стрепње пред оним што види и предосјећа. Ту су, такође, и свједочанства о Андрићевим приватним везама, најчешће са умјетницима и интелектуалцима, углавном поштоваоцима његовог књижевног талента, попут канцеларовог омиљеног вајара Арноа Бекера, затим Карла Шмита, а преко њега и Ернста Јингера, писца који ће шездесетих година покушати да обнови контакт са Андрићем, на шта ће овај остати нијем у свом обазривом ћутању о властитој берлинској прошлости. Мартенс, такође, с разлогом акцентује значај Андрићевих последњих дана у Берлину, када је, као „посланик са смањеним ауторитетом”, трпио једну врсту личне и професионалне срамоте, будући да је иза његових леђа југословенско намјесништво преговарало о потписивању Тројног пакта служећи се Андрићем као неким видом „погрешног оријентира”, како је његову позицију тачно сагледао историчар Андреј Митровић („Андрић као дипломата”, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, год. 9–10, св. 7, 1991, 216–221).

Ипак, иако у великој мјери поуздан хроничар Андрићевог живота, мада не и несклон непоузданим биографским цртицама које су до данашњег дана остале на нивоу гласина о пишчевој приватности, Мартенс је у свом напору да историјски контекстуализује Андрића и његово дјело подлегао једној врсти повијесног поједностављивања, за шта му се већ адресирају прилично оштре критике. У значајној мјери уопштена и поједностављујућа слика Другог свјетског рата на јужнословенском простору (174–178), вођена стереотипним моделом „асиметричне симетрије”, како је тај дискурзивни феномен означио Мило Ломпар у својој књизи *Дух самојорицања* (2011), пружа (страном) читаоцу недовољно солидну представу о „унутрашњим” сукобима 1941–1945, чије су драстичне размјере и преокрети управо утицали на поједина Андрићева интимна и политичка опредјељења, о чему се у Ломпаровој књизи, коју Мартенс не наводи међу својим изворима, могло пронаћи систематично

излагање. Ауторове намјере су, судећи према очитованој посвећености свом предмету, вјероватно изван подручја свјесних симплификација, али је свакако неопходан виши степен историографске деликатности када је о сличним питањима ријеч, без обзира на њихов *секундарни* карактер у односу на центар истраживачке пажње. Нарочито стога што је та секундарност на почетку релативизирана поменутом најавом да је књига „покушај приближавања једном човеку и једном *добу*”.

Реклама на корицама књиге која читаоца увјерава да је то „прва свеобухватна биографија нашег нобеловца” свакако је маркетиншко претјеривање, када се има у виду постојање наслова (поред поменутог *Писац и њрича*) *Иво Андрић: животи* (1988) и *Балкански хомер* (1991) Радована Поповића. Међу узорним биографијама Иве Андрића и даље остају истраживања појединих *фаза* његовог живота и рада, попут књига *Рани Андрић* (1980) Мирослава Караулца, или *Анђажовани Андрић* (2012) Ратка Пековића и Слободана Кљакића, као поуздане смјернице ка даљим проучавањима и евентуалним синтезама једног комплексног и разноликим интерпретацијама подложног предмета. Упркос томе, књига *У њожару светишова*, богата новим сазнањима о пишевом професионалном животу и као дипломате и као умјетника (посебно је важан прилог бољем познавању историје Андрићеве Нобелове награде), вриједан је допринос једном разубуђеном подручју (књижевно)историографских истраживања и подстицај скрупулознијем приступу личности у којој се преламају неке од најзначајнијих стремљења српске културе и њене историје у XX вијеку.

Др Владан С. БАЈЧЕТА

Научни сарадник

Институт за књижевност и уметност, Београд

bajcet@yahoo.com

ТУМАЧЕЊЕ СКРИВЕНЕ СУШТИНЕ

Душица Потиф, *Поетика њрикривања: фолклорни обрасци у сиваралацииву Сивана Раичковића*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2018

У једном од најважнијих есеја о књижевности, *Традиција и индивидуални ѡаленаи*, Т. С. Елиот је истакао парадокс фаворизовања писаца који се (наизглед) по свему разликују од својих претходника. Према Елиотовим речима, они редови у којима читаоци највише уживају због тога што у њима успевају да препознају ауторову иновативност, управо су они редови у којима су пишчеви „преци најснажније потврдили своју